

NAGY L. JÁNOS
Szegedi Tudományegyetem
nljszeged@gmail.com

BÓBITA VARÁZSKÖNYVÉRŐL. WEÖRES AZ ÓVODÁTÓL AZ EGYETEMIG

1. Bevezetés

A tanulmány célja egy tankönyvi kísérlet bemutatása (Nagy L. 2018). Rendhagyó könyvről van szó, amelyben Weöres Sándor szövegei olvashatók (illetve egy népdal, egy műdal és egy mondóka). Felnőttek és gyerekek együtt forgathatják, sőt: arra is való, hogy rajzoljanak, írjanak bele. A kötet címében Weöres Sándor egyik legismertebb figurája, Bóbita szerepel (a vers publikált címe: *A tündér*). A kötet a szövegtípusát így határozza meg: tankönyvi kísérlet. Ez a megjelölés vonatkozik a valóságos tankönyvi használatra is: javasolható a könyv a különböző iskolafokokon tanuló diákközösségek számára.

Az alábbiakban szó lesz arról, hogyan keletkezett a kötet (2.), milyen főbb területeket emel ki Weöres szövegeinek tengeréből (3), tárgyalja a versek ritmikai felépítésének változatait (4), az illusztrációk szerepét (5). Ezt követően *A teljesség felé* című Weöres-próza sorrendi változatainak jelentését elemzi (6) és (7). A gondolatmenetet összegzés zárja (8).

2. Milyen előzményekre támaszkodik ez a könyv?

Ez a könyv nem születhetett volna meg a kreatív-produktív gyakorlatok és a kaleidoszkópgyakorlatok magyar nyelven is elterjedt metodikája és metodológiája nélkül. Petőfi S. János és Benkes Zsuzsa (1998) kreatív-produktív gyakorlatai kiindulásul ismeretlen eredeti szöveg átalakított változatát adják a résztvevőknek abból a célból, hogy ők alkossanak a rendelkezésükre álló nyelvi anyagból a számukra megfelelőnek tekinthető szöveget, és indokolják eljárásukat. A kaleidoszkópgyakorlatok kiindulópontja ismert szöveg, ennek eredeti felépítését a résztvevők alakítják át, hogy ezután elemezzék a változtatások jelentésbeli következményeit (l. Petőfi S. 2004: 108). Mindennek az elméleti alapja Petőfi S. János szemiotikai textológia (Petőfi 2004, 2007), szerzőtársával, Benkes Zsuzsával jelentős didaktikai feldolgozások sorát is létrehozta (Petőfi–Benkes 1996, 2002, 2006 stb.). A kreatív-produktív és a kaleidoszkópgyakorlatok anyaga önálló kötetekben és számos tanulmányban olvasható, a metodikájukat és metodológiájukat jelentős mennyiségű konferencia és továbbképzés terjesztette az egész Kárpát-medence magyar tannyelvű közösségeiben.

Ami a Weöres-irodalmat illeti, a korszakos jelentőségű elődök (Kenyeres Zoltán, Bata Imre, Tamás Attila, Bori Imre, Domokos Mátyás, Tüskés Tibor) munkáira alapozva 1991 óta publikált kutatásaimra hivatkozom (összefoglalóan Nagy L. 2014).

3. Weöres tengerének néhány hullámáról

Magától értetődik, hogy az egész Weöres-életmű nem kaphatott helyet ebben a könyvben. Anyaga a rövid szövegekre korlátozódhatott: főként versekre és prózarészletekre. A közlésben a versek sorai mellett ritmikai leírás olvasható, ennek alapjait Hajdu András tanulmánya adta (1956/1990: 307–322). Többek között ennek a lüktető hangzásnak az alapján szeretnénk megkedveltetni a verseket a gyermek- és felnőtt olvasókkal. Ez a típusú leírás az egysoros versek vizsgálatában is megtalálható (hexameteres példái okán is). A prózarészletek tárgyalásában szórendi és tagmondatsorrendi, mondatsorrendi változatok jelentésváltozataira utalunk.

Jelentős a szerepe az illusztrációknak, a fekete-fehér rajzok színösszeállításának (részletekben l. az 5. fejezetben). Ehhez a témához kapcsolódik a kötetben a *Korniss-motívum*, a *Fughetta* és egy Weöres-képvessézésének lehetősége.

Weöres verseinek a megzenésítéseit a könyv csupán szemlélteti; itt nem térünk ki rájuk.

4. A vershangzás ritmikája és a változatok

A vershangzás lehetőségeket kínál: többféleképpen lehet hangoztatni az egyes sorokat, a bennük lévő szavakat; kopogtatással, dobogással, tapsolással stb. érdemes a hangsúlyokat segíteni; a hangzás a változataival szolgálhatja az eredeti szövegek jelentésének megközelítését. Különösen fontos: milyen jelentésváltozásokat idéz elő a hangsúly, a dallam, az erősebb ritmus, a változtatott szavak, sorok, strófák megjelenése.

A versszövegek tanulmányozása elengedhetetlenné teszi a hangzásuk elemzését. Ebből a könyvből a gyermekek a szülőkkel, a nagyszülőkkel és a pedagógusokkal együtt mondhatják a sorokat, halkán vagy hangosan, tapsolva vagy énekelve. Hiszen ezek a versek arra valók, hogy hangozzanak el a résztvevők szájából; a felnőttek és a gyerekek meg is beszélhetik, melyik sor vagy strófa miért tetszett.

Weöres így nyilatkozott a gyermekek versigényéről: „A gyermek versigénye ősi jellegű, kissé úgy fogja fel a verset, a képet, a zenét, a ritmust, mint az őseMBER. A gyerekversnek sokszor varázsige jellege van, éppen mert közel került a nyelvi ősi világhoz...” (Domokos szerk. 1993: 317). A ritmikai/hangsúlyozási/tagolási változatok sok tréfára, különböző hangulatok festésére adnak lehetőséget a könyvben (l. ehhez Nagy L. 2003: 161–207).

4.1. Egysorosok lexikai és ritmikai változatairól

Az alábbi egysoros versek és ritmikai leírásuk alig különbözik egymástól: érdemes megvizsgálni, melyik miért hangzik szebben vagy csúnyábban.

- (1) *Játszani a világ partján színes kavicsokkal.*
 tá-ti-ti /tá ti-/tá tá-/tá tá-/tá ti-ti- /tá-tá
 (Elhagyott versek, 18)

A második verslábban a „hosszú a” szótag hangzik; később trocheusz a negyedik láb (a *színes* i-je miatt). A három variáns közül ez a legkorábbi. Kissé mesterkelt az *a világ partján* kifejezés.

(2) *Játszani kék tenger partján színes kavicsokkal.*

tá-ti-ti/ tá tá-/tá tá-/tá tá-/tá ti-ti-/tá-tá

(3) *Játszani kék tenger peremén ragyogó kavicsokkal.* (Elhagyott versek, 481)

tá-ti-ti / tá tá-/tá ti-ti-/tá ti-ti-/tá ti-ti-/tá-tá

A két változat különbsége: a *partján* és a *peremén* verslába az első változatban spondeusz, a másodikban daktilus. Az első sor nyugodtabb, a második mozgalmasabb: abban négy spondeusz és két daktilus, ebben négy daktilus és két spondeusz lüktet. A másik eltérés: a *színes* és a *ragyogó* különbsége. A Bóbita-könyv így kommentál: „Mit gondoltok: miben különbözik a *színes* kavics a *ragyogótól*? Rajzoljatok le néhányat!”

5. A költői nyelv és az illusztrációk

Az illusztrált szöveg modern elméleti alapjait Goodman monográfiája teremtette meg (Goodman 1968). A magyar nyelvű szakirodalomban Horányi Özséb kandidátusi értekezése (Horányi 1982) a vizuális szöveg elméletét elemezte. A szemiotikai textológia létrehozója, Petőfi S. János több kisebb közlemény nyomán monográfiájának egyik fejezetét szentelte az illusztrált szöveg vizsgálatának (Petőfi S. 2004: 172–221). A szemiotikai textológia jelentős szerkesztője és kutatója, Vass László a tanulmányaiban vizsgálta a kép és a szöveg, a képvers, a versek hatására alkotott képek összefüggéseit (Vass 2005: 13–225). Varga Emőke az elméleti és didaktikai szempontokat is tárgyalta Kass János illusztrációinak elemzése után (Varga 2012).

Weöres munkáit igen sokan, igen sokféleképpen díszítették rajzokkal. A költő maga is készített rövid skicceket, néhány vonalból szerkesztett ötleteket. Ilyen kötete a *Kézírásos könyv* (1981). Versek és illusztrációk elemzésében a különböző textusok és hasonló/azonos illusztrációk kaptak helyet, majd az egybenyíló kétlapos együttesek (Nagy L. 2014: 153–170).

A többféle kiadás során olykor a propaganda is beleszólt az illusztrációk ügyeibe (pl. az *angyal* szót kivették, vele a rajzát is a *Ha vihar jó a magasból* kezdetű verséből, s *cinke* szerepelt helyette szóban is, rajzban is). L. Petőfi S. János szemléletes elemzését (Petőfi 1998: 32–33).

5.1. Bóbita színezéséhez

Az első részben Bóbita képe vezeti be egy-egy évszak fejezetét, ezeket az egész oldalas rajzokat ki lehet színezni (1. ábra). Persze előbb meg kell beszélni: milyen színű Bóbita

ruhája, milyen színűek az angyalok, a békák, a sáskák... Milyen színeket tehetünk hozzá a vonalas, fekete-fehér rajzokhoz. Általánosabban is fontos: milyen változások következnek be, ha a kötet szövegeiben színes ceruzával vagy tollal adunk életet az üresen hagyott vonalak világának.

1. ábra: Színezhető illusztráció a kötetben

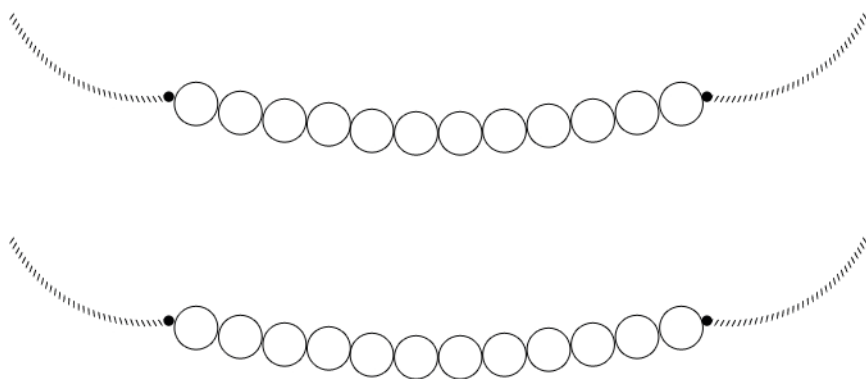
5.2. Két változat versre és illusztrációra

(4) *Kettősség*

<i>sötét sötét sötét</i>	ti-tá	ti-tá	ti-tá
<i>sötét sötét világos</i>	ti-tá	ti-tá	ti-tá-tá
<i>sötét világos világos</i>	ti-tá	ti-tá-tá	ti-tá-tá
<i>világos világos világos</i>	ti-tá-tá	ti-tá-tá	ti-tá-tá

(Kézírásos könyv, 180.)

Mi változik, ha a *világossal* kezdődik és a *sötét*tel végződik a vers? Ha a rajzon a gyöngy-sor szemei világosak és sötétek: lehet kétféle sorrendben is színeznünk: kezdeni a sötéttel, majd a világossal (2. ábra). Majd megbeszélni utána, melyik tetszik jobban, milyen a hangulata az egyiknek, milyen a másíknak.

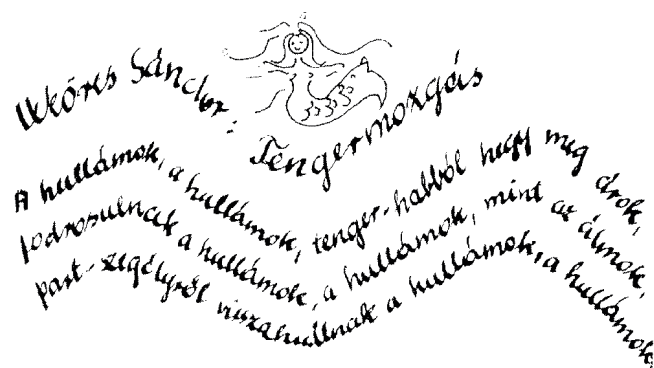
2. ábra: Színezhető variációk a kötetben

Újabb illusztrációk is szülehetnek: a sorokban van hely az ötletek számára. Egy-egy megjegyzés javasol színeket, de a szövegek megoldásait az olvasók teremtik meg maguknak. A rajzok számára üresen hagyott helyek grafitceruzával is satírozhatók.

Az egész oldalt elfoglaló évszakos képek színezése, a zárás fejezetének saját fotója vagy rajza, a féoldalnyi rajzok színvilága olyanná teszi a könyvet, amilyen az olvasó személyisége. Nagy Linda rajzai számítógépes grafikák; remélem, kedvet ébresztenek a kisebb és nagyobb olvasókban saját ötleteik lerajzolásához.

5.3. Képversek lehetőségei

József Attila és Kassák Lajos vitázott: vajon a tenger zöld, vagy inkább kék? A kötetben is szerepel kétszer a *Tengermozgás* című Weöres-képvers (3. ábra). Ha kékre színezik a gyerekek, ha zöldre: ez is lehetőség a többszöri elmondásra meg a megbeszélésre. (A sellő persze más színű.)

3. ábra: Weöres *Tengermozgás* című képverse

5.4. Képvers Weöres monogramjából

A Bóbita-könyvben a *Kockajáték* című (Mallarmé ihlette) szövegének képvers-változatai láthatók. Alább Weöres monogramját alkotja az első két sor. Nem véletlen, hogy az *elkal-
lódni* irányával ellentétes a *megkerülni*. Az olvasónak lehet sokkal jobb ötlete is...

(5)

```

e           m           z e
  l           e           v
    k           g           o l
      a       i   i       k           t
        l     n           e           s   t
          l   d   l   r           e   e
            ó       ü           j   l   é l e t e m
  
```

5.5. Egysorost rajzolni?

(6) *Szembe szét.* tá-ti tá

Az irányellentétek szavai vannak együtt: egyszerre egymás felé és ellentétes irányba is mutató nyilakkal lehetne érzékelteni. A jelentésük együtteséhez vagy ambivalens értelmezés vezet ('szembe is, szét is'), vagy ezek időben és térben egymás utáni jelenségek. Az olvasóban felmerülhet még a 'hol szembe, hol szét' váltakozása. Esetleg tagadó környezetben, a lehetetlenség kifejezésére: 'az nem lehet, hogy szembe is fordultok, szét is váltok'.

Az olvasó elképzelheti az egymással szembefordult feleket, amint álarcuk a tarkójukon az ellenkező irányba néz; az úton egymással szemben közlekedőket, akik azután elkerülik egymást, vagy más-más mellékútra térnek stb. Az elképzelés lerajzolható...

6. A szórend változatairól

A középiskolások számára kínáló lehetőség *A teljesség felé* című Weöres-szöveg megismerése és megismertetése. Maga a szöveg (Kemény Katalin, Hamvas Béla felesége szerint) indiai és óindiai filozófiai/vallásfilozófiai/erkölcsi írások magyarítása, olykor átfogalmazása. A kamaszok világában gyakori az erős vonzalom a filozófia és az erkölcs kérdései iránt, így ez a prózai anyag bizonyára szimpatikus a számukra.

Petőfi S. János monográfiájában (Petőfi 2004) bármely szöveg értelmezésében akkor juthatunk összefüggőséghez (koherenciához), ha a valóságos vagy elképzelt tényállás-konfigurációk (Petőfi szavával konstringencia) alapján a szöveget az értelmező koherensnek tekinti. Eminens szerepe van a koherencia kifejezésében és értelmezésében a szövegelemek sorrendjének. A kreatív-produktív és kaleidoszkóppgyakorlatok között a Formáció (a fizikai jelölő formai felépítése) és a Relátum (a jelölt világdarab)

típusgyakorlatai között olvashatjuk: „...bizonyos szövegmondatok (vagy valamennyi szövegmondat) összetevőinek különféle sorrendekbe való el-, illetőleg átrendezése”; majd: „...makroegységek sorrendjének felcserélése/felcseréltetése...” (i. m. 108).

Releváns az alábbi szövegrészletekben az a retorikai-stilisztikai alakzati megközelítés is, amelyben a sorrendnek és a jelentéskomponenseknek az együttes hatástényezői érdemelnek figyelmet, pl. a halmozás, a fokozás alakzataiban (itt nem foglalkozhatunk e szemponttal).

Az alábbi részlet harmadik mondatában érdemes fölvetni: miért abban a sorrendben jönnek a főnévi igenevek: érezni, gondolkozni, cselekedni? Milyen logikai/gyakorlati megszokás vagy célszerűség kínálja ezt a rendet? Milyen más sorrendet képzelhetünk el az adott helyen?

Bizonyára lesz olyan középiskolás, aki a saját elképzelései szerint más sorrendet is el tud képzelni. Ugyanakkor számíthatunk arra, hogy a hétköznapi ember cselekvése megalapozódhat az érzés megjelenésétől elkezdve a megfontolás fázisával. Ha tehát más sorban helyezné el ezeket a diák, akkor indokolnia kell eljárását.

(7) SZEMBE-FORDÍTOTT TÜKRÖK (részlet)

Egyetlen parancs van, a többi csak tanács: igyekezz úgy érezni, gondolkozni, cselekedni, hogy mindennek javára legyél.

Egyetlen ismeret van, a többi csak toldás: Alattad a föld, fölötted az ég, benned a létra.

(A teljesség felé)

Talán a legismertebb Weöres-mondat három részét is megfontolásra ajánlhatjuk: mi indokolja az *Alattad... – fölötted... – benned...* tagmondatrendet? Nem elválasztva attól a kérdéstől: előbb a *föld*, utána *az ég*, végül a *létra* helyett van-e más sorrendre ötletünk a kamaszoknak? Az imént említett kognitív szempontok itt is a sémákhoz irányítják az elméleti érdeklődésű olvasót.

7. Párbeszéd megszólalásainak sorrendi változatai

(8) KÉTFÉLE ÓHAJ

„Gyere velem repülni” – szól a darázs a virágnak.

„Tapadj az ágra mellém” – szól a virág a darázsnak.

A *darázs* és a *virág* dialógusában az idéző mondatban olvasható a kiasztikus megfordítás: *a darázs a virágnak – a virág a darázsnak*. Bizonyára könnyen fölfejtethető a két szereplő szimbolikája, az idézetekben pedig azonosítható a férfi- és a női princípium

tipikus gondolkodásmódja. A kérdés azonban az, hogy maguk a megszólalás-sorok lehetnének-e fordított rendben, azaz előbb állhatna-e a „*Tapadj a virágra...*” sor, s ezt követné-e a „*Gyere velem...*” sor. S ha igen, ugyanazt jelentené-e a kétsoros gondolat...

8. Mire való Bóbita varázskönyve?

Mire való ez a könyv? Nem a tankönyvek helyett, hanem azok kiegészítőjének használható. A hosszú téli estékre is, tévzés helyett, előtt vagy után. Saját kedvtelésnek, ráadásul saját kivitelezéssel. Ebben segít Bóbita kis barátainak.

A könyv – tankönyvi kísérlet: érdemes a rajzórán, az énekórán, a magyarórán használni. Felnőtt és gyerek elgondolkodhat a költő nyilatkozatain is (ezeket keretbe foglalva adjuk).

A *Bóbita varázskönyve* segíthet a Weöres-versek megélésében: gyermek és felnőtt együtt hangoztathatja a „magyar Orpheus” szövegeit. A legkisebbek színezéssel, az iskolások többféle elmondással, a középiskolások rejtvényfejtéssel próbálkozhatnak.

Így valósulhat meg Bóbita varázslata. Hogy Weöres sorai érvényesüljenek, s a költői jelentések tágabb köréhez jussanak a gyerekek. Amint szándékát jelezte is:

- (9) *Nem amit érzek: sokkal többet akarok én elmondani.*
(Weöres Sándor, 1932)

Források

- Nagy L. János 2018. *Bóbita varázskönyve. Weöres-breviárium.* Szeged: Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.
- Weöres Sándor *kézírási könyve.* 1981. Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Weöres Sándor 2003. *Egybegyűjtött írások I–II–III.* Felelős szerkesztő: Steinert Ágota. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Weöres Sándor 2010. *Tengermozgás.* Képvers. (2013. 06. 15.)
- Weöres Sándor 2013. *Elhagyott versek.* In: *Egybegyűjtött művek 13.* Sorozatszerkesztő: Steinert Ágota. Budapest: Helikon Kiadó.

Irodalom

- Domokos Mátyás (szerk.) 1990. *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére.* Budapest: Szépirodalmi Kiadó.
- Domokos Mátyás (szerk.) 1993. *Egyedül mindenkivel.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Goodman, Nelson 1968. *Languages of art. An approach to the theory of symbols.* Indianapolis: Bobbs-Merrill.

- Hajdu András 1956/1990. A Bóbita ritmikájáról. In: Domokos Mátyás (szerk.) 1990. *Magyar Orpheus. Weöres Sándor emlékezetére*. Budapest: Szépirodalmi Kiadó. 307–322.
- Horányi Özséb 1982. *A vizuális szöveg elmélete*. Kandidátusi értekezés. MTA Kézirattár.
- Nagy L. János 2003. *A retorikus nyelvhasználat Weöres Sándor költészetében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Nagy L. János 2014. *Hullámok a Weöres-tengerből*. Szeged: SZTE Kiadó – JGYF Kiadó.
- Petőfi S. János 1998. *Multimédia II*. Budapest: OKSZI. 32–33.
- Petőfi S. János 2004. *A szöveg mint komplex jel*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Petőfi S. János 2007. Szövegkompozíció és jelentés. *Szemiotikai Szövegtan 17*, 15–131.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 1996. *Szövegtani kaleidoszkóp 2. A szöveg megformáltság elemző megközelítése*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 2002. *A multimediális szövegek megközelítései*. Budapest: Iskolakultúra.
- Petőfi S. János – Benkes Zsuzsa 2006. *A vízjel nem tűnik el olyan könnyen. Versek megformáltságának megközelítése kreatív gyakorlatokkal*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Varga Emőke 2012. *Az illusztrációk a teóriában, a kritikában, az oktatásban*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Vass László 2005. Poézis és piktúra. *Szemiotikai Szövegtan 17*: 13–225.